

Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos ryšys: struktūrinis ir dinaminis aspektai

Jonas Ruškus

Profesorius socialinių mokslų (edukologija) daktaras
Šiaulių universiteto Socialinių tyrimų mokslinis centras
Architektų g. 1, LT-5407 Šiauliai
Tel. (841) 54 42 12

Straipsnyje pateikiami socialinio empirinio tyrimo, atlikto Lietuvos specialiosiose mokyklose, rezultatai. Keliami probleminiai klausimai: kokios specialiojo ugdymo paradigmų kaitos kontekstu Lietuvoje būdingos specialiųjų pedagogų socialinės nuostatos, kokiomis dinaminėmis ir struktūrinėmis savybėmis pasižymi pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos specialiojo ugdymo klasėje ryšys. Apklausta 428 specialieji pedagogai, atskleista šių specialistų socialinių nuostatų struktūra ir valentingumas, stebėta pedagoginė sąveika klasėje, įvertintas socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos ryšio dinaminis ir struktūrinis turinys.

Neįgaliųjų ugdymo paradigmų ir realybės kaita Lietuvoje: metodologinis tyrimo pagrindimas

Nuo 1990 metų, atkūrus valstybingumą, ugdymo turinio humanizavimas Lietuvoje tapo esminiu mokyklos poreikiu ir uždaviniu. Per keletus metus Lietuvoje įvyko esminių pokyčių ir neįgaliųjų ugdymo bei socialinės integracijos srityse. Retrospektyviai vertinant neįgaliųjų socialinę-educacinę padėtį, pažymėtina, kad susiformavo specifinė situacija socialinių nuostatų požiūriu. Viena vertus, tarybinė valdžia skyrė pakankamai dėmesio ir išteklių ugdymui. Tai rodo tam tikrą emancipacinę komunistinių šalių tendenciją ugdymo ir socialinės apsaugos sistemose. Nedidelio protinio sutrikimo vaikai mokydavosi specialiosiose mokyklose. Kita vertus, baziniai marksistiniai postulatai „darbas sukūrė žmogų“, „darbas yra žmogaus matas“ neišvengiamai formavo autoritarines diskriminaci-

nes nuostatas į žmogų, dėl savo negalės neturinčio gamybinio potencialo. Lietuvoje, priėmus demokratinę Konstituciją, Specialiojo ugdymo ir Invalidų integracijos įstatymus, suformavus Lietuvos švietimo reformos gaires, visuomenė ir specialistų bendruomenė atsivėrė humanistinėms nuostatomis.

Keičiantis Lietuvoje ugdymo paradigmai, dileminėje situacijoje atsidūrė ir specialieji pedagogai. Viena vertus, socialinės integracijos idėja, grįsta humanistiniais principais, išgyvena populiarumo fazę intelektualaus ir profesinio elito populiacijoje. Antra vertus, greitai pokyčiai sukėlė kai kurių specialistų skepticizmą ir abejonių neįgaliųjų socialinės ir mokyklinės integracijos paradigmos klausimu. Dar L. Vygotskio psichopedagoginėje teorijoje ir jos moderniosiose interpretacijose pedagogui priskiriamas išskirtinis kultūrinio mediatoriaus vaidmuo. Specialiųjų pedagogų populiacijos susi-

skaidymas pagal tam tikrą profesinių-vertybinių modelių gali būti traktuojamas kaip mokslinio tyrimo objektas.

Profesinių-vertybinių modelių, ugdymo paradigmu kaita tiesiogiai siejasi su specialistų nuostatomis savo profesijos, ugdytinių požiūriu, su subjektyviu pedagoginės veiklos prasmingumu.

Socialinės nuostatos (angl., pranc. *attitude*) apibrėžties pamatus bene pirmieji padėjo šiuolaikinės teorinės ir empirinės socialinės psichologijos kūrėjai G. W. Allportas (1935) ir L. L. Thurstone'as (1954): socialinė nuostata yra patirties suformuota, latentinė, bendra orientaciją į veiklos objektą, pasireiškianti emocijomis, išankstinėmis nuostatomis, įsitikinimais. Moderniose socialinės nuostatos apibrėžtyse skiriami trys: emocinis, kognityvus ir elgesio komponentai (Rosenberg, Hovland, 1960; Rajcecki, 1990). Pažymėtinas sociokultūrinis socialinės nuostatos apibrėžties aspektas: Šiaurės Amerikoje socialinių nuostatų operacionalizacija realizuojama remiantis biheavioristine paradigma (nuostatos ir elgesio ryšio problema) (Ajzen, Fishbein, 1980), tuo tarpu Europoje – labiau kognityvia (socialinio vaizdinio kilmės ir struktūros problema) (Moscovici, 1961) paradigma.

Ugdymo realybė tapo vienu iš socialinių nuostatų tyrimo objektų. Socialinių mokslų klasika tapę R. A. Rosentalio ir L. Jacobsono (1970), N. Goodo ir J. Brophy (1972) tyrimai atskleidė, kad pedagogų socialinės nuostatos turi įtakos ne tik subjektyviai modeliuojant pedagogines situacijas, bet ir realiai elgsenai klasėje, kitaip tariant, pedagoginei sąveikai. Pedagogine sąveika vadinamas socialinių pedagogo ir tų, kuriuos jis moko, ryšių kūrimas, kurio pamatus, vertinant iš interakcionistinių pozicijų, sudaro sąveikos partnerių socialinių vaizdinių apibrėžtis ir siunčiamos informacijos bei jos pras-

mių pasikeitimas (Postic, 1982). Tai, kad socialinės nuostatos yra vienas iš esminių pedagoginės sąveikos komponentų, minima ir lietuvių mokslo pedagoginėje literatūroje (Bitinas, 1998; Jakavičius, 1994).

Neigaliųjų ugdymo kontekstu ugdytinio negalė reiškiiasi kaip komplikuojantis veiksnys, generuojantis specifines socialines nuostatas (Ajišauskas, Ambrukaitis, 1993; Gudonis, Novogrodskienė, 2000; Karvelis, 1994; Jordan ir kt., 1997; Morvan, 1988; Antonak, Harth, 1994; Avramidis ir kt., 2000; Bond ir kt., 1997; Cook ir kt., 1999; De Bettencourt, 1999; Giami, 1994; Henry ir kt., 1996; Ionescu, Despina, 1990; Krajevski, Flaherty, 2000; Maertens, Bowen, 1996; Packer ir kt., 2000). Tačiau nei pasaulio, nei lietuvių mokslinėje literatūroje neteko rasti paskelbtų empirinių tyrimų rezultatų apie specialiųjų pedagogų socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos ryšio ypatumus.

Tyrimo problema rodo šie klausimai: kuo specialiojo ugdymo paradigmu kaitos Lietuvoje kontekste pasižymi specialiųjų pedagogų socialinės nuostatos? Kokį dinaminį ir struktūrinį pobūdį turi pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos specialiojo ugdymo klasėje ryšys?

Tyrimo objektas – specialiojo pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos ryšys.

Tyrimo hipotezė sudaro šios prielaidos: 1) specialiojo pedagogo socialinėms nuostatomis būdingas kultūrinis savitumas ir transkultūrinis ekvivalentiškumas; 2) esama specialiojo pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos ryšio.

Remiantis išsakytomis tyrimo problemos ir hipotezių formuluočėmis, iškeltas **tyrimo tikslas** – atskleisti specialiojo pedagogo socialinių nuostatų specifiką ir jų ryšį su pedagogine sąveika.

Iškeltai hipotezei patikrinti taikyti šie **tyrimo metodai**: 1) specialiųjų pedagogų socialinių nuostatų tyrimas atliktas standartinė socialinių nuostatų skale, kurta remiantis L. L. Thurstone'o (1954) ir R. Likerto (1931) metodikomis; 2) pedagoginė sąveika tirta standartinio stebėjimo instrumentu, kurtu remiantis N. Flanderso (1970), R. de Landsheere'o (1976) ir R. Bales (1970) metodikomis.

Pagal tyrimo tikslus buvo suformuota **tyrimo imtis**: 1) proporcingai pagal geografinės vietovės dydį ir mokyklos tipą tyrimui atrinkta 18 specialiųjų mokyklų; apklausta 428 Lietuvos specialiojo ugdymo įstaigose dirbantys pedagogai (trečdalis visų Lietuvos specialiojo ugdymo įstaigų ir ketvirtadalis visų specialiųjų pedagogų); 2) nuostatų ir sąveikos ryšiui tikrinti atrinkti trys specialieji pedagogai ir jų mokomi 20 specialiosios mokyklos moksleivių.

Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų skalės konstravimo principai ir etapai

Konstruojant specialiųjų pedagogų socialinių nuostatų skalę, remtasi L. L. Thurstone'o (1954) ir Likerto (1931) metodikų principais. Skalė sudaryta remiantis Lietuvos specialiųjų pedagogų subkultūros leksine medžiaga. Pirmiausiai sudarytas 296 teiginių sąrašas. Teiginiai rodomi įvairius specialiojo pedagogo profesinės veiklos ir jos konteksto aspektus. Sąmoningai stengtasi, kad šie teiginių sąrašą patektų vertinimo požiūriu labai kontrastingi, pagal prasmę spalvingi teiginiai. Jie apėmė semantinį kontinuumą nuo visiškai neigiamų nuostatų: „*Mus skandina debilų banga ...*“ iki visiškai teigiamų nuostatų: „*Neigalieji yra Dievo dovana*“. Teiginiai buvo renkami iš literatūros šaltinių (laikraščių, knygų), specialiųjų pedagogų ir ne specialistų viešų ir neformalių pasisakymų. Remtasi ir anoniminės

atviros (nestandartinės) apklausos duomenimis. Visus surinktus teiginius vertino ekspertai, skirstydami juos pagal palankumo-nepalankumo diapazoną ir suteikdami teiginiams konkrečią vertę. Žinant, kad šie galutiniai skalės variantą turėtų būti atrenkami tik homogeniniai teiginiai, atmetti visi, kuriems ekspertai suteikė nevienodas reikšmes. Atmetus daugiaprasmius ir kai kuriuos semantiškai labai panašius teiginius, iš bemaž 300 teiginių atrinkta 70 nuostatas perteikiančių formuluočių. Šie 70 teiginių patikrinti per bandomąjį tyrimą, kurio naujiena buvo ta, kad galutinai atmesti „netinkami“ teiginiai, t. y. nedidinantys tiriamo fenomeno – nuostatos. Toku statistiškai pagrįstu būdu sudaryta 15 teiginių skalė, vėliau panaudota apklausti specialiuosius pedagogus.

Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų struktūra ir valentingumas

Tradiciškai psichometrijos praktikoje remiantis nuostatų skale surinkti duomenys tyrimo validumui ir reliabilumui patvirtinti yra apdorojami pasitelkiant faktorinę analizę. Faktorinė analizė ne tik parodo kelių požymių statistinio ryšio stiprumą, bet ir leidžia išryškinti nematomus, latentinius požymius ir jų priežastis, tarpusavio priklausomybės dėsningumus, pateikia nagrinėjamo psichosocialinio reiškinių struktūrą (Merkys, 1999; Анастаси, 1982; Бурлачук, Морозов, 1999). Skalės validumą patvirtina tiek aukšti koreliacijos koeficientai, tiek susiformavusių faktorių interpretuotinumai. Specialiųjų pedagogų nuostatų tyrimo rezultatai apdoroti SPSS-PC programine įranga.

Aprašytos selekcijos būdu atrinkti teiginiai, panaudojus faktorinę analizę, sudarė tris savarankiškas subskales (faktorius). Nustatyta, kad specialiojo pedagogo nuostatų skalė atitinka

1 lentelė. Specialiųjų pedagogų socialinių nuostatų struktūra (N = 423) ir statistiniai jos rodikliai, gauti faktoriinės analizės būdu

Terminų ir sutrumpinimų paaiškinimai: 1) testo vidinės konsistencijos koeficientas Cronbach- α ; 2) testo žingsnio skiriamosios gebos rodiklis r / itt. (Item-Total-Correlation); 3) faktorinis svoris L (trijų faktorių modelyje, sudarytame remiantis Pagrindinių komponentių metodu bei VARIMAX rotacija; 4) ženklas (-) reiškia, kad įverčiai, gautinami už šį klausimą (teiginį), turi būti perkoduojami, atsakymo formato skaitmenines pozicijas pasukant 180° kampą.

Nuostatų skalė, subskalės ir teiginių formuluočių pavyzdžiai	SKALĖS		SUBSKALĖS	
	Cronbach α / itt intervalas	L inter-valas	Cronbach α / itt intervalas	L intervalas
PROFESINĖS MOTYVACIJOS SKALĖ ($N_{item} = 6$)	<u>0,84</u>		<u>0,82</u>	
Manau, kad mano darbas yra labai įdomus, kūrybiškas ir pilnas galimybių. Dirbu specialiuoju pedagogu kad reikia, be jokio pasitenkinimo (-)	0.48–0.65	0.45–0.77	0.49–0.70	0.64–0.82
PEDAGOGINIO AUTORITARIZMO SKALĖ ($N_{item} = 5$)			<u>0,64</u>	
Esu įsitikinęs, kad vien gerumu nieko nepasieksi, nes priešškai atsilikę vaikai nesupranta jokie gerumo, jei būsi geras, jie užlips ant galvos. Mokiniai turėtų bijoti mokytojo, dabar gi jie visai nieko nebijo	0.28–0.46	0.43–0.67	0.31–0.52	0.53–0.75
NEGALĖS VAIZDINIO SKALĖ ($N_{item} = 4$)			<u>0,61</u>	
Kam mokyti priešškai neįgalius – vis tiek jie nieko nesupranta (-). Manau, kad priešškai neįgalūs vaikai yra tokie pat vaikai kaip ir kiti, nors ir turi intelekto sutrikimų	0.35–0.51	0.50–0.75	0.31–0.45	0.59–0.73
PROFESINIO PASITENKINIMO ($N_{item} = 6$)	<u>0,74</u>			
Būčiau laimingas, galėdamas užtrenkti mokyklos duris visam laikui (-). Aš esu labai patenkintas savo profesija	0.52–0.53	0.70–0.71		
SUBJEKTYVAUS PROFESINIO TINKAMUMO ($N_{item} = 5$)	<u>0,68</u>			
Manau, kad esu pakankamai gerai pasirengęs specialiojo pedagogo profesijos sunkumams. Galiu sėkmingai dirbuotis su neįgaliais vaikais specialiojoje mokykloje	0.42–0.48	0.65–0.72		
PROFESINIO STRESO ($N_{item} = 8$)	<u>0,73</u>			
Kartais pagalvoju, kad dirbu daugiau negu galiu. Savo darbe susiduriu su problemomis, kurias spręsti man yra sunku	0.43–0.48	0.61–0.65		
SANTYKIŲ SU KOLEGOMIS ($N_{item} = 8$)	<u>0,86</u>			
Galiu pasitikėti savo darbo kolegomis. Psichologinis klimatas mano darbe yra priškus	0.54–0.68	0.64–0.78		

skalės vidinio, t. y. turinio, validumo reikalavimus. Taigi tyrimo rezultatų interpretavimas yra pagrįstas, patikimas. Statistiniai požymių ryšiai yra pakankamai stiprūs. Manant, kad yra kitų psichosocialinių dimensijų, teoriškai artimų specialiųjų pedagogų situacijai socialinių nuostatų aspektu, tiriamiesiems buvo pateiktos ir kitos skalės: profesinio pasitenkinimo, subjektyviai suvokiamo profesinio tinkamumo, santykių su kolegomis, profesinio streso (Dann ir kt., 1985; Weyer ir kt., 1980), kurių validacija atlikta taip pat (1 lentelė).

Sudarytoje nuostatų skalėje kartojasi tapatūs arba bent panašūs struktūriniai komponentai, rasti kituose tyrimuose (Alexander, Strain, 1978; Efron, Efron, 1974; Hannah, Pliner, 1983 ir kt.). Transkultūrinės replikacijos požymiai rodo nuostatų skalės validumą turinio (loginės konsistencijos) požiūriu. Antra vertus, tai, kad atsikartojo būtent tie, o ne kiti nuostatų struktūriniai komponentai, rodo istorinių-kultūrinių faktorių įtaką nuostatų struktūrai.

Siekiant įvertinti specialiojo pedagogo socialinių nuostatų valentingumą atlikta visų 423 tiriamųjų klasterinė analizė pagal visas septynias tyrimo subskales. Dviejų klasterių modelis atkleidė, kad specialieji pedagogai gali būti skirstomi pagal jų nuostatų valentingumą. Į pirmą klasterį pateko 300 pedagogų, pagal visas septynias subskales gaunantys nors ir neaukštus, tačiau palankius įverčius ($M = 70,9$ proc., $Md = 75$, $SD = 66$, $Min = 2,98$, $Max = 73$). Į antrą klasterį pateko 123 pedagogai, gavę žemus, nepalankius matuojamų dimensijų įverčius ($29,1$ proc., $M = 0,41$, $Md = 0,42$, $SD = 0,47$, $Min = -1,00$, $Max = 1,24$). Reikšmingi skirtumai ($p = 0,00$) tarp dviejų specialiųjų pedagogų klasterių socialinių nuostatų srityje rodo, kad tiriamųjų skirstymas į klasterius pagal nuostatų valentingumą (nuo-

stos pasiskirstymą palankumo–nepalankumo diapazone) yra prasmingas.

Remiantis gautais duomenimis buvo tikslinga ieškoti dar „grynesnio“ statistinio ryšio modelio nei tas, kurį rodė interkoreliacinė matrica ir faktorinės analizės rezultatai. Iteratyviai naudota daugiamatė regresinė analizė. Geriausias modelio „grynumas“ ($R \text{ Square} = 0,60$) buvo pasiektas, kai „profesinė motyvacija“ buvo apibrėžta kaip priklausomas kintamasis, o likusių šešių subskalių įverčiai traktuojami kaip nepriklausomi kintamieji. Tai leidžia kelti prielaidą, kad kompleksinėje specialiojo pedagogo socialinių nuostatų struktūroje būtent motyvaciniam komponentui tenka integruojantis „branduolio“ vaidmuo. Būtų tikslinga plėtoti hipotezę, kad nuostatų fenomenų struktūroje tikrasis elgesys lemiamas ne tiesiogiai, bet per tarpinį konstrukta – motyvaciją.

Pedagoginės sąveikos stebėjimo instrumento konstravimas ir validavimas

Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos ryšio tyrimui atrinkti trys specialieji pedagogai. Atrankos pagrindas atlikto specialiųjų pedagogų socialinių nuostatų tyrimo rezultatai. Tyrimui buvo atrinkti specialiosios mokyklos mokytojai: vienas iš jų, matematikos mokytojas, reprezentavo imtį, gavusią palankius socialinių nuostatų skalės įverčius; du – istorijos ir lietuvių kalbos mokytojai reprezentavo imtį, gavusią nepalankius socialinių nuostatų skalės įverčius.

Specialiojo pedagogo socialinių nuostatų raiškai pedagoginėje sąveikoje tirti pasirinktas stebėjimo metodas. Stebėjimas yra prasminga priemonė identifikuoti, tirti, klasifikuoti ir matuoti specifinius kintamuosius ir jų są-

2 lentelė. Stebimo mokytojo elgesio klasėje kategorijos

Elgesys	Apibūdinimas
Klausimai	Verbalinis elgesys: duoda klausimų arba siūlo atsakymus, klausinėja mokinius, mokinį siūlydamas problemos sprendimą; tiesiogiai prašoma atlikti ką nors; vartojami žodžiai: kaip, kodėl...
Informacijos teikimas	Verbalinis elgesys, teikiantis informaciją ir nesiekiantis vaikų atsakymo; nėra mokinių elgesio padarinys; rodo, kaip reikia daryti vienus ar kitus dalykus; aiškina. Čia įeina skaitymas
Teigiami komentarai	Verbalinis elgesys, susietas su grupės veikla; mokinio darbo ar veiksmo padaršinimai, gyrimai, patvirtinimai, pripažįsta, atlygina, pasako mokiniui emociškai šiltą žodį, šypsosi vaikui nesišaipydamas, skatina turėti asmeninę nuomonę
Neigiami komentarai	Verbalinis elgesys, susietas su vieno mokinio ar grupės veikla klasėje; pasmerkimas, pabarimas, bausmė, grasinimas, nepasitenkinimas, atmeta sportininką reakciją, ironizuoja, kritikuoja
Klausymas	Mokytojas tyli, kai vienas mokinyš arba grupė kalba, arba laukia, kad kalbėtų (fiksuoti, jei nėra kitos mokytojo elgesio kategorijos)
Demonstravimas / dalyvavimas	Priemonių arba veiklos demonstravimas, dalyvavimas demonstravimas, pagalba rodant priemones, padeda naudotis priemonėmis, pats naudoja priemones
Užsiima išoriniais veiksniais	Žiūrėjimas, klausymas, kalba susiję su išoriniais veiklos stimulais
Drausmė, tvarka klasėje	Siūlo tinkamą elgesį, tvarko, reikalauja disciplinos priekaištais, siekia mokinių dėmesio plodamas, teikia gero elgesio pavyzdį, drausmina izoliuodamas vaiką, atimdamas ką nors, keldamas balsą
Neformalūmai, atsipalaidavimas	Neformalūs pokalbiai, kvietimas žaisti, pašėči

3 lentelė. Stebimo mokinio elgesio klasėje kategorijos

Elgesys	Apibūdinimas
Adekvatus verbalinis elgesys	Verbalinis elgesys susijęs su užduoties įvykdymu (subjektas dalyvauja diskusijoje, veikloje arba veiklos stimuluose)
Verbalinis adekvatus elgesys, susijęs su aplinka	Verbalinis elgesys, susijęs su kitu asmeniu, dalyvaujančiu veikloje, arba susijęs su kitais aplinkos elementais, bet ne su užduoties įvykdymu
Verbalinis neadekvatus elgesys	Verbalinis elgesys, kuris nėra susijęs su užduotimi grupei arba kitais asmenimis ar veikla aplinkoje. Verbalizacija, neturinti adresato
Adekvatus dėmesys	Klausymo dėmesys (vizualus arba matomas), pasireiškiantis galvos linktelėjimu arba kitu stebimu atsakymu, skirtu pedagogui; mokiniui, kuris ką tik tinkamai atsakė arba dalyvavo veikloje
Adekvati veikla	Manipuliavimas priemonėmis susijęs su veikla, kurią perteikia pedagogas, arba priemonių naudojimas, pagalba kitam mokiniui atlikti tą patį, kūno ir galvos atitinkami judesiai, rankos kėlimas siekiant pripažinimo
Neadekvati veikla	Kartojami agresyviūs veiksmai; manipuliavimas priemonėmis, nesusijusiomis su užduoties atlikimu, atsitraukimas, kalbėjimas su savimi, jokio dėmesio pedagogui arba grupės užduočiai, kitų atsakymams, komanduoja kitiems vaikams
Neadekvatus dėmesys	Pasyvumas, miegas, snūduriavimas, žiūrėjimas pro langą

veiką su mokyto-mokymosi situacija. Stebėti specialiojo pedagogo nuostatų įtaką pedagoginei sąveikai ir mokinių elgsenai klasėje sudaryta standartinė sąveikos kategorijų stebėjimo lentelė remiantis N. Flanderso (1970), R. de Landsheere'o (1976) ir R. Baleso (1970) metodologinėmis nuorodomis (2 lentelė).

Siekiant stebėjimo validumo buvo atlikti kai kurie procedūriniai reikalavimai: a) tyrimo priemonės buvo kuriamos remiantis teoriniais metodologiniais reikalavimais; b) nė vienas stebėjimo proceso dalyvis (stebėtojai, pedagogai, mokiniai) nežinojo tikrųjų tyrimo tikslų; c) tą patį stebėjimo aktą atliko du nepriklausomi stebėtojai. Tyrimo instrumentų validumą patvirtina dviejų stebėtojų duomenų statistiniai rodikliai: e intervalas 0,25–0,89, kontingencijos koeficiento intervalas 0,25–0,67, fiksacijų nesutapimas yra tik 4,46 proc. Iš viso stebėta 22,55 valandos, 39 pamokos. Tyrimo metu kiekvieno pedagogo pamokose dalyvavo nuo 6 iki 10 mokinių.

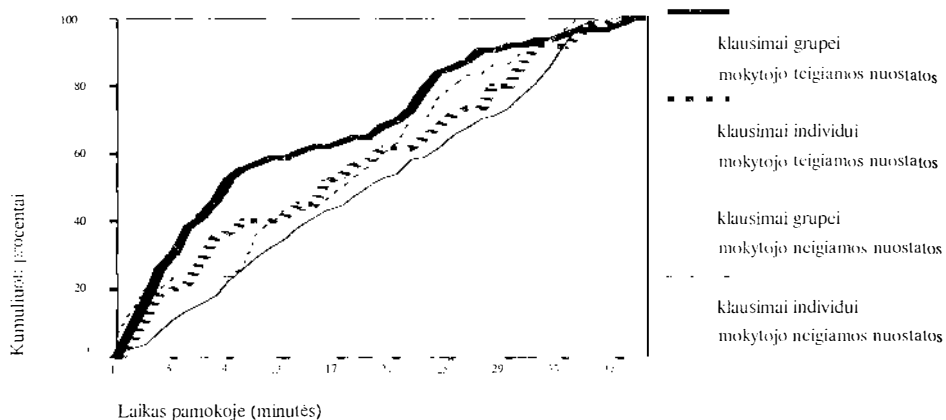
Pedagoginės sąveikos, atsižvelgiant į pedagogo socialines nuostatas, struktūra ir dinamika

Pedagoginės sąveikos stebėjimo duomenų turinio ir statistinė analizė parodė, kad iš esmės, vertinant iš struktūrinių ir dinamikos pozicijų, specialiųjų pedagogų, turinčių skirtingas valentingumo požiūriu nuostatas, sąveikos kokybė skiriasi. Pedagoginė sąveika buvo vertinama struktūriniu ir dinamikos aspektais. Statistiškai apdoroti pateikti tik validumo kriterijų tenkinantys duomenys. Domėtasi ne pedagoginės sąveikos stiliumi apskritai, bet lyginti dviejų tipų pedagogų (turinčių teigiamų ir neigiamų nuostatų) pedagoginės sąveikos su sutrikusio intelekto mokiniais stiliumi. 2 lentelėje pateikti dažnių analizės dėka gauti mokytojų sąveikos kategorijų dažniai, perteikiantys struktūrinius pedagogo socialinių nuostatų įtakos pedagoginei sąveikai bruožus.

Sąveikos dinamikos ypatumai, atsižvelgiant į pedagogo socialines nuostatas, tikrinti atliekant

4 lentelė. Mokytojų, kurių nuostatos palankios ir nepalankios, sąveikos kategorijų dažniai

Pedagoginės sąveikos kategorijos	Mokytojas, kurio nuostatos palankios (proc.)	Mokytojas, kurio nuostatos nepalankios (proc.)
1. Klausimai grupei	5,2	12,8
2. Klausimai individui	4,9	2,4
3. Informacijos teikimas (dėstymas) grupei	15,7	33,3
4. Informacijos teikimas (dėstymas) individui	42,8	6,9
5. Teigiami komentarai grupei	0,2	0,2
6. Teigiami komentarai individui	2,1	2,4
7. Neigiami komentarai grupei	0	0,5
8. Neigiami komentarai individui	0,8	0,9
9. Klausymas	9,0	8,2
10. Demonstravimas	1,2	9,5
11. Užsiima išoriniais veiksniais	7,2	6,0
12. Drausminamieji veiksmai grupei	1,5	5,1
13. Drausminamieji veiksmai individui	6,0	9,3
14. Neformalumas, atsižadavimas	3,5	2,5

1 pav. Pedagogų, turinčių neigiamas ir teigiamas nuostatas, klausimų grupei ir individui klasėje teikimo dinamika

5 lentelė. Mokinių elgesys priklausomai nuo pedagogo turimų socialinių nuostatų valentingumo

Mokinių elgesio kategorijos	Klasė „plus“ Vid/pamoką	Klasė „minus“ Vid/pamoką	p (tikrinta Mann-Whitney testu)
1. Adekvatus verbalinis elgesys, atitinkantis užduotį	4,90	4,02	0,00
2. Verbalinis adekvatus elgesys, susijęs su aplinka	2,19	1,19	0,00
3. Adekvati veikla	26,67	14,42	0,00
4. Adekvatus dėmesys	5,29	13,04	0,00
5. Verbalinis neadekvatus elgesys	0,42	0,93	0,00
6. Neadekvati veikla	0,77	2,36	0,00
7. Neadekvatus dėmesys	3,15	3,35	0,48

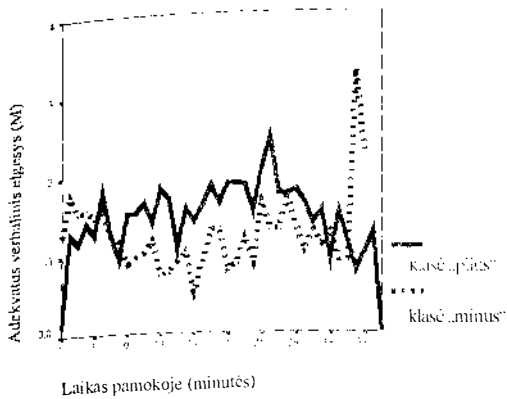
grafinę analizę. 1 paveiksle pateikiama dviejų pedagogo sąveikos kategorijų (klausimai grupei ir individui) dinamika pamokos metu.

Mokinių aktyvumas klasėse, sąlygiškai pavadintose „plus“ (mokytojas, turintis teigiamas nuostatas) ir „minus“ (mokytojas, turintis neigiamas nuostatas), taip pat buvo tiriama iš struktūrinių ir dinamikos pozicijų. Iš 2 lentelėje pateiktų duomenų galima spręsti, kad mokinių, kuriuos moko teigiamas nuostatas turintis pedagogas, aktyvumas yra labiau ir adekvačiau išreikštas, nei neigiamų nuostatų turinčio pedagogo klasės mokinių aktyvumas.

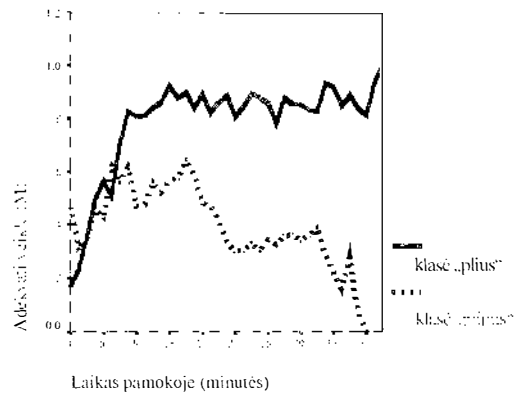
Mokinių adekvataus verbalinio elgesio ir adekvačios veiklos dinamika klasėse, sąlygiškai

pavadintose „plus“ (mokytojas, turintis teigiamas nuostatas) ir „minus“ (mokytojas, turintis neigiamas nuostatas), pateikiama 2 pav. paveiksle ir 3 pav. paveiksle.

Analogiškai pasitelkus grafinę analizę nagrinėta ir kitų pedagoginės sąveikos kategorijų dinamika. Paaiškėjo, kad palankias socialines nuostatas turinčio specialiojo pedagogo pedagoginei sąveikai būdinga: 1) su mokiniais bendrauja individualiai (klausimų, informacijos perteikimo aspektais). Pedagogo informacija grupei nedelsiant pagrindžiama individualia informacija, taikomas grupės poveikis sukelia individualų poveikį. Ši tendencija išlieka tolydi per visą pamoką; 2) visiškai nefiksuoja-

2 pav. Mokinių adekvataus verbalinio elgesio dinamika pamokoje

3 pav. Mokinių adekvacijos veiklos dinamika pamokoje

mi neigiami komentarai grupei; 3) skiria daugiau laiko pedagoginėms pertraukėlėms, atsipalaiduoti, neformaliai bendrauja pamokos metu; palankiai komentuoja, vertina grupę pamokos pradžioje; 4) drausminančių klasę veiksmų yra mažiau; 5) drausmė grupei ryškiau nei individui pasireiškia tik pamokos pradžioje, vėliau pamokoje drausmė yra labiau individuali. Pažymėtina, kad pamokos pradžioje toks pedagogas daug dėmesio skiria nemokomojo pobūdžio dalykams, tiek neformalumui, tiek drausmei; 6) grįžtamojo ryšio požiūriu pamokos pradžioje daug dėmesio skiria nemokomojo pobūdžio dalykams, tiek neformalumui, tiek drausmei; 7) daugiau klausia, dažniau užsiima pašaliniais dalykais, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad dažnai užsiimama pašaliniais dalykais tik pirmomis pamokos minutėmis; 8) pamokose mokiniai elgiasi adekvačiau: mokinių verbalinis elgesys yra adekvatus užduočiai ir aplinkai. Tas pats pasakytina ir apie mokinių veiklą. Mokiniai yra aktyvesni, jų aktyvumas adekvatus pedagoginei veiklai; 9) dinamikos požiūriu adekvati mokinių veikla yra tolygi per visą pamoką. Jau pirmomis pamokos minutėmis matyti adekvatus mokinių dėmesys. Be to, ver-

balinė, adekvati užduotims veikla pakankamai dažna ir tolygi.

Pedagogo, turinčio nepalankias socialines nuostatas, pedagoginės sąveikos bruožai: 1) mažiau bendrauja su mokiniais individualiai (klausimai ir informacijos perteikimas), labiau – su grupe. Informacija grupei ir atskiram mokiniui pateikiama vienu metu. Pirma duoda individualių klausimų, po to – grupei; 2) pateikiami neigiami komentarai grupei; 3) mažiau laiko skiria pedagoginėms pertraukėlėms, atsipalaiduoti, neformaliai bendrauti pamokos metu; grupę epizodiškai vertina pamokos pabaigoje; 4) drausminantys klasę veiksmai labiau intensyvūs; visos pamokos metu drausminama grupė; 5) mažiau klausia, rečiau užsiima pašaliniais dalykais; atkreiptinas dėmesys, kad užsiėmimai yra tolygesni, išsidėstę bemaž per visą pamoką; 6) pamokose mokiniai elgiasi mažiau adekvačiai: mokinių verbalinis elgesys nepasizymi adekvatumu, atsižvelgiant į užduotį ir aplinką. Tas pats pasakytina ir apie mokinių veiklą. Vaikai yra mažiau aktyvūs. Viena teigiamam mokinių elgesio kategorija – adekvataus dėmesio – buvo ryškesnė klasėje, tačiau ji rodo labiau mokinių pasyvumą nei aktyvumą. Mokiniai elgiasi ne tik

neadekvačiau (verbalinio elgesio ir veiklos požūriu), bet ir yra pasyvūs. Be to, šio pedagogo pamokose mokiniai verbaliai dažniau elgiasi neadekvačiai, be to, jų veikla yra mažiau nei dėmesys adekvati pamokos turiniui; 7) dinamikos požūriu adekvati mokinių veikla netolygi. Pirmoje pamokos dalyje mokinių veikla labiau adekvati, o antroje pamokos dalyje prislopsta, sumažėja. Mokinių adekvatus dėmesys, nors ir kiekibiškai ryškus, nėra ypač palankus, prislopsta pamokos viduryje.

Išvados

Tyrimo pradžioje kelta hipotezė apie specialiojo pedagogo socialinių nuostatų kultūrinį savitumą ir transkultūrinės replikacijos požymius pasitvirtino. Šis rezultatas rodo tiek tyrimo, tiek turinio teorinį validumą. Kultūrinį specialiojo pedagogo socialinių nuostatų savitumą lemia keli esminiai veiksniai. Visų pirma istoriniai veiksniai. Dėl šių veiksnių įtakos Lietuvoje susiformavo klinikinis neįgaliųjų ugdymo modelis, reprodukuojantis nepalankius negalės socialinius vaizdinius ir nuostatas. Istorinių veiksnių įtaką specialiojo pedagogo socialinėms nuostatomis rodo nuostatų struktūroje susiformavęs „pedagoginis autoritarizmas“. Dabar neįgaliųjų ugdymo ir socialinės integracijos padėtis yra tokia, kad, Lietuvai tapus demokratine atvira valstybe, klinikiniam-didaktiniam modeliui iš esmės priešpriešintas socialinis-interakcinis modelis. Specialiojo ugdymo paradigms konfliktas ir istorinė negalės vaizdinio ir koncepcijos raida matyti iš specialiojo pedagogo socialinių nuostatų struktūros „negalės vaizdinio“. „Negalės vaizdiny“ – bendrasis neįgaliojo asmens vertinimas, o specialiojo pedagogo socialinių nuostatų išryškėjęs komponentas „profesinė motyvacija“ iš esmės atskleidžia profesinės situacijos dilemą. Tyrimo nustatyti minėti specialiojo pedagogo so-

cialinių nuostatų struktūriniai komponentai iš esmės rodo tiek pirmiau įvardytą Lietuvos specialiojo ugdymo kultūrinę situaciją, tiek, kaip rodo tyrimų užsienio šalyse rezultatai, universalias tendencijas. Tai, kad specialiojo pedagogo profesiją galima vertinti kaip pašaukimą, rodo ir „pedagoginės motyvacijos“ komponento stiprūs koreliaciniai ryšiai su psichopedagoginėmis dimensijomis „profesinis tinkamumas“ ir „profesinis pasitenkinimas“.

Tyrimo duomenys ir išvados prasmingai siejasi ne tik su nuostatos teorine tradicija apskritai, bet ir jos konkretinimu negalės tyrimuose. Viena vertus, tyrimo rezultatai panašūs į analogiškus nuostatų tyrimus, atliktus Vakarų populiacijose. Rezultatų sąsaja su specialistų nuostatų teoriniais modeliais kituose pasaulio kraštuose rodo, kad tyrime pavyko užčiuopti transkultūrinės generalizacijos dėsningumus. Kita vertus, specialiojo pedagogo profesinių nuostatų teorinis modelis atspindi pedagoginius-kultūrinius Lietuvos bruožus. Skalė sudaryta remiantis Lietuvos specialiųjų pedagogų subkultūros leksine medžiaga. Atkreiptinas dėmesys, kad greta kitų potencialių kartotinių konstrukų Lietuvos populiacijai būdingas būtent autoritarizmas. Ši aplinkybė gali būti vertinama hipotetiškai, kaip pokomunistinio krašto profesinės bendruomenės, išgyvenančios vertybių ir ugdymo paradigms kaitą, kultūrinio savitumo bruožas.

Remiantis statistiniais rodikliais iš esmės buvo atskleistas teorinis specialiojo pedagogo profesinės nuostatos modelis. Kompleksinėje specialiojo pedagogo profesinių nuostatų struktūroje būtent motyvaciniam komponentui tenka integruojantis „branduolio“ vaidmuo. Hipotezė, kad nuostatos fenomeno struktūroje faktinis elgesys lemiamas ne tiesiogiai, bet per tarpinį konstruką – motyvaciją – šiame tyrimo kontekste atrodo pagrįsta ir moderni.

Hipotezė apie specialiojo pedagogo socialinių nuostatų ir pedagoginės sąveikos klasėje ryšį pasitvirtino. Tyrimo rezultatai parodė, kad palankias ir nepalankias socialines nuostatas turinčius specialiuosius pedagogus pedagoginės sąveikos aspektu labiausiai skiria individuali prieiga prie mokinių. Skirtingų socialinių nuostatų pedagogai nevienodai konstruoja ir realizuoja ne tik savo, bet ir sutrikusio intelekto mokinių elgseną klasėje.

Tyrimo rezultatai peržengia negalės teorinę ir praktinę problematiką, jie įsikomponuoja į socialinių mokslų teorinę diskusiją apie socialinės nuostatos ir elgesio ryšį. Akivaizdu, kad priešastingumo problema – kas ką lemia, socia-

linės nuostatos elgesį, ar, atvirkščiai, elgesys – socialines nuostatas, dar yra ta sritis, kur daug klausimų nėra atsakyta.

Tyrimo rezultatai parodė, kad šalies įstaigose, formuojančiose Lietuvos specialiojo ugdymo ir neįgaliųjų socialinės integracijos politiką, rengiančiose specialistus dirbti su neįgaliaisiais, būtina siekti formuoti palankias visuomenės ir specialiojo ugdymo specialistų socialines nuostatas rengiant humanistinius-emanicipacinius neįgaliųjų ugdymo ir socialinės integracijos modelius, turint mintyje, kad autoritarinės konceptualios idėjos turinio ir formos požiūriu potencialiai produkuoja nepalankias nuostatas į neįgaliuosius.

LITERATŪRA

1. Ališauskas A., Ambrukaitis J. Dėl specialiojo mokyimo reformos // Lietuvos švietimo reformos gairės / Sud. P. Dereškevičius. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. P. 137–148.

2. Allport G. W. Attitudes // Handbook of Social Psychology. Worcester: Clark University Press, 1935. P. 788–844.

3. Avramidis E., Bayliss Ph., Burden R. Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs ordinary school // Teaching and Teacher Education. 2000, 16, p. 277–293.

4. Bales R. F. Personality and Interpersonal Behavior. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970.

5. Bitinas B. Ugdymo tyrimų metodologija. Vilnius: Jošara, 1998.

6. Bond L., Kerr M., Dusntan F., Thapar A. Attitudes of general practitioners towards health care for people with intellectual disability and the factors underlying these attitudes // Journal of Disability Research. 1997, 41 (5), p. 391–400.

7. Cook B. G., Semmel M. I., Gerber M. M. Attitudes of Principals and Special Education Teachers Toward the Inclusion of Students with Mild Disabilities. Critical Differences of Opinion // Remedial and Special Education. 1999, 20 (4), p. 199–207.

8. Dann H. et al. Arbeits- und Ergebnisbericht des Projekts „Aggression in der Schule“ (Forschungsbe-

richt 44 des SFB 23). Konstanz: Universität Konstanz, SFB 23, Zentrum I Bildungsforschung, 1985.

9. De Bettencourt L. U. General Educators' Attitudes Toward Students with Mild Disabilities and Their Use of Instructional Strategies // Remedial and Special Education. 1999, 20 (1), p. 27–35.

10. De Landsheere R. Introduction à la recherche en éducation. Liège: Georges Thone, 1976.

11. Efron R., Efron H. Measurement of attitudes toward the retarded and application and parental attitudes // Mental Retardation. 1974, 3, p. 28–30.

12. Flanders N. A. Interaction Analysis: A Technique for Quantifying Teacher Influence // Contemporary Issues in Educational Psychology / Clarizio H. F. et al. (Eds.) Boston: Allyn and Bacon, Inc., 1970, p. 57–66.

13. Giami A. Du handicap comme objet dans l'étude des représentations du handicap // Sciences Sociales et Santé. 1994, 12 (1), p. 31–55.

14. Good T., Brophy J. Behavioral expression of teacher attitudes // Journal of Educational psychology. 1972, 63, p. 617–624.

15. Gudonis V., Novogrodskienė E. Visuomenės požiūris į neįgaliuosius suaugusius ir specialiųjų poreikių vaikus // Specialusis ugdymas. 2000, 3, p. 50–62.

16. Hannah M. E., Pliner S. Teacher Attitudes Toward Handicapped Children: a Review and Synthesis // *School psychology review*. 1983, 12, p. 12–25.
17. Henry D., Keys C. H., Jopp D., Balcazar F. The community Living Attitudes Scale, Mental Retardation Form: Developpement ant Psychometric Properties // *Mental Retardation*. 1996, 34 (3), p. 149–158.
18. Ionescu S., Despins Ch. Facteurs en relation avec les attitudes envers les personnes déficientes mentales // *Revue francophone de la déficience intellectuelle*. 1990, 1 (1), p. 5–19.
19. Jakavičius V. Pedagoginės sąveikos veiksniai // *Socialiniai mokslai. Edukologija*. 1994, 1, p. 58–65.
20. Jordan A., Lindsay L., Stanovich P. J. Classroom teachers' instructional interactions with students who are exceptional, at risk an typically achieving // *Remedial and Special Education*. 1997, 18 (2), p. 82–93.
21. Karvelis V. Asmenų su vystymosi negalėmis specialūs mokymas, jų rengimas gyvenimui Lietuvoje // *Lietuvių Katalikų mokslo akademijos XVI suv. pranešimų medžiaga*. Kaunas, 1994. P. 58–59.
22. Krajewski J., Flaherty Th. Attitudes of High School Students Toward Individuals With Mental Retardation // *Mental Retardation*. 2000, 38 (2), p. 154–162.
23. Maertens F., Bowen F. Attitudes et changement des attitudes du personnel enseignant envers l'intégration des élèves handicapés ou en difficulté d'adaptation ou d'apprentissage // *Revue Canadienne de psycho-éducation*. 1996, 25 (1), p. 41–59.
24. Maisonneuve J. Introduction à la psychosociologie. Paris: Presses universitaires de France, 1973.
25. Merkys G. Matematinio-statistinio modeliavimo ypatumai socialiniuose moksluose: metodologinės kultūros aspektas // *Organizacijų vadyba: sisteminių tyrimai*. 1999, 12, p. 98–112.
26. Moscovici S. La psychanalyse, son image et son public. Paris: Presses universitaires de France, 1961.
27. Likert R. A technique for the measurement of attitudes. New York: Colombia university Press, 1931.
28. Packer T. L., Iwasiw C., Theben J., Shevelova P., Metrofanova N. Attitudes to disability of Russian occupational therapy and nursing students // *International Journal of Rehabilitation Research*. 2000, 23, p. 39–47.
29. Postic M. La relation éducative (2ème ed.). Presses universitaires de France, 1982.
30. Rajcecki D. W. Attitudes. (2nd ed.). Sunderland: Sinauer Associates, Inc. Publishers, 1990.
31. Rosental R. A., Jacobson L. Teacher's Expectancies as Determinants of Pupils' IQ Gains // *Contemporary Issues in Educational Psychology / Clarizio H. F. et al. (Eds.)*. Boston: Allyn and Bacon, Inc., 1970. P. 437–440.
32. Rosenber M. J., Hovland C. I. Cognitive, affective and behavioral components of attitudes // *Attitude Organization and Change / Hovland C. I., Rosenber M. J. (Eds.)*. New Haven: Yale University Press, 1960.
33. Thurstone L. L. The Measurement of Values. Chicago: The University of Chicago, 1954.
34. Weyer C., Hoddap V., Neuhäuser S. Weiterentwicklung von Fragebogensskalen zur Erfassung der subjektiven Belastung und Unzufriedenheit im beruflichen Bereich (SBUS-B). *Psychologische Beiträge*. 1980, 22, p. 335–355.
35. Анастази А. Психологическое тестирование. Кн. 2. Москва: Педагогика. Перевод из Anastasi A. (1962). *Psychological testing*. New York: Macmillan publishing co., inc., 1982.
36. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург: Питер, 1999.

INTERDEPENDENCE OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS' ATTITUDES AND PEDAGOGICAL INTERACTION: STRUCTURAL AND DYNAMIC ASPECTS

Jonas Ruškus

Santrauka

The article presents the results of the social empirical research, which was carried out in Lithuanian special schools for mental disabled. The research problem is: 1) How can special education teachers' attitudes be characterized in the context of Lithuanian special education paradigms change? 2) What are the dynamic and structural features that may characterize the relationship between teacher's attitudes and pedagogical interaction in the classroom? Research hypothesis was: 1) the structure of special education teacher's attitude is characterized by cultural peculiarity and cross-cultural equivalence; 2) special education teacher's attitudes are related to pedagogical interaction in the classroom. The scale of attitudes has been constructed according to L. Thurstone methodology of attitude research. 423 special education teachers from special schools for children with mental disability have been interviewed. On the basis of factor analysis the structure of a special educator's professional attitude has been determined. The attitude consists of the components of professional motivation (Cronbach $\alpha = 0.82$), educational authoritarianism (Cronbach $\alpha = 0.64$), and the representation of handicap (Cronbach $\alpha = 0.61$). The two-cluster model (K-Mean method) revealed that special education teachers could be classified according to the valence of their attitudes. The first cluster consisted of 300 teachers who received if not high but still favorable test scores. The second cluster included 123 teachers who received low, unfavorable test scores of the measured dimensions. Three special education teachers have been selected for the further research in the interaction between special education teacher's attitudes, pedagogical

interaction with mentally disabled children. The subjects have been selected on the basis of research into the attitudes of special education teachers. Manifestation of special education teacher's attitudes in pedagogical interaction was studied using an observation method. A standardized observation matrix based on Flanders' (1970), De Landsheere's (1976) and Bales' (1970) methodological guidelines and interaction categories were constructed to observe how teachers with different valences of attitudes construe their pedagogical interaction in a different way. Research results showed that the major factor distinguishing teachers with favorable attitudes from those with unfavorable ones in terms of pedagogical interaction is an individualized approach towards students. Special education teacher with favorable attitudes bases his/her pedagogical interaction in the special education class on individualized activity combining it with a group approach. Whereas the teacher with unfavorable attitudes applies little individual approach and prefers working with the whole class as a unit. Depersonalized, mass teaching method and negative evaluation of the student reflect an authoritarian character of pedagogical interaction which is characteristic to the teacher with unfavorable attitudes. Students' action is adequate to that of the teacher's. During lessons of the teacher with favorable attitudes, students act adequately in terms of verbal behavior and activeness. Their activity is characterized by stability and regularity. Meanwhile students' verbal behavior is not adequate and they are less active in lessons of teacher with unfavorable attitudes. The students' adequate behavior is irregular.

Gauta 2001 05 10

Priimta 2001 12 15